

דינא דמלכותא

ר' ינון לוז

רבים נוהגים לצטט את ההלכה המפורסמת 'דינא דמלכותא דינא' בסוגיות הקשורות לתוקף החוקים והחלטות המדינה, אך נראה שישנו ערפול מסוים בהבנת הלכה זו. במאמר שלפנינו ננסה לרדת לשורשיה ופרטיה.

דינא דמלכותא ומשפט המלוכה

לכאורה ההלכה דינא דמלכותא דינא מפורשת בספר שמואל¹:

"ויאמר שמואל את כל דברי ה', אל העם השאלים מאתו מלך. ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם, את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו... וזרעיתם וכרמיכם יעשר, ונתן לסריסיו ולעבדיו... צאנכם יעשר, ואתם תהיו לו לעבדים".

בגמ'² מובאת מחלוקת האם משפט המלך הינו להלכה:

"אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך. כתנאי...".

אך בסוגיא זו לא נזכר המושג דינא דמלכותא דינא, אלא בסוגיית כשרות שטרי גויים³ בהסברו של שמואל⁴.

האם דבריו של שמואל בגמ' לגבי משפט המלך, הם גם המקור לדבריו שדינא דמלכותא דינא?

¹ שמואל א ח, י-יז.

² סנהדרין כ ע"ב.

³ גיטין י ע"ב.

⁴ דין זה מופיע גם בנדרים (כו ע"ב), ב"ק (קיא ע"א, קיג ע"ב) וב"ב (נד ע"ב).

אכן, כך סובר המבי"ט שכתב⁵: "...דדינא דמלכותא דינא כדילפינן מקראי דמשפט המלוכה..." וכן כתבו המגדל עוז⁶ והרדב"ז⁷.

לעומת זאת ישנם הסוברים שדינא דמלכותא שונה ממשפט המלוכה; בעניין עיכוב בניית שער למבוי מצד אלו שחוץ למבוי, כתב הרשב"א⁸ שבמקרה הנדון שם אינם יכולים לעכב בגלל דינא דמלכותא, אך דין מלכי ישראל שונה:

"דדינא דמלכותא דינא. ואפשר עוד כי גם למלכי ישראל רשות בכענין זה לפי שזה משמירת עמו... וכל האמור בפרשה מלך מותר בו".

לשיטתו, אף שלא אומרים במלכי ישראל "דינא דמלכותא דינא", אומרים בהם את משפט המלך, ולשיטתו דינא דמלכותא נאמר לגבי גויים בלבד, וכן כתב נימוקי יוסף⁹ לגבי דינא דמלכותא: "והסכימו רוב המפרשים ז"ל דדוקא במלכי אומות העולם... ומלכי ישראל אין דנין דין אלא על פי התורה, דקי"ל במס' סנהד' [כ ע"ב] כל הכתוב בפרשת המלך בספר שמואל, מלך אסור בו..." (הנימוקי יוסף סובר כמ"ד כל האמור בפרשת מלך - מלך אסור בו, שלא כרוב הראשונים, שכן הלכה כשמואל בדיני וכן הלכה כרבי יוסי שנימוקו עמו).

הרי שהנימו"י והרשב"א סוברים שדינא דמלכותא נאמר דווקא באומות העולם ואינו נובע ממשפט המלוכה (שהרי אם כן, היה דינא דמלכותא נוהג קודם כל במלכי ישראל).

⁵ קרית ספר הלכות גזלה ואבדה פרק ה.

⁶ על הרמב"ם הלכות מלכים ומלחמות פ"ד: "...וכמה מקומות בתלמוד הלכה רווחת דינא דמלכותא דינא, שכל האמור בפרשת המלך כו'..."

⁷ על הרמב"ם שם ה"א: "...ופסק כדר' יוסי ושמואל שאמרו כל האמור בפרשת המלך מותר בו ואמרינן בכמה דוכתי דינא דמלכותא דינא..."

⁸ שו"ת ח"יב סי' קלד.

⁹ נדרים דף י ע"א מדפי הרי"ף.

הטעם לדינא דמלכותא

אם דד"ד אינו נובע ממשפט המלוכה, יש לעיין מה מקורו (ואף לסוברים שהוא מחמת משפט המלוכה, אפשר שהמעשה בספר שמואל אינו המקור, אלא ביטוי של דינא דמלכותא).

בראשונים נזכרים שלושה הסברים: מצד קבלת הציבור, מצד מצוות דינים לבני נח, ומצד סמכות מיוחדת למלכות.

קבלת הציבור

בחידושי הרשב"א¹⁰ (וכן האור זרוע¹¹ והר"ן¹²) הביא טעם לד"ד מתוספות, בשם ר' אליעזר ממיץ:

"דמצי אמר להו אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם שהארץ שלו היא... " (ולפי זה חילק שבארץ ישראל שכל ישראל שותפים בה אין דינא דמלכותא) וכעין זה כתב הרא"ש¹³: "והיינו טעמא דדינו דינא שארץ שלו היא ואף הדיוט שיש לו קרקע כך דינו שלא יהנה אדם מארצו אלא מדעתו ובקצבתו".

נראה בדעת הרא"ש שדינא דמלכותא נובע מבעלות המלך על הקרקע ככל בעלות (ולכן נראה שהשו"ע¹⁴ מדייק בדעת הרא"ש שדד"ד נוהג דווקא במיסים התלויים בקרקע).

לעומת זאת, בדעת הרשב"א נראה שדינא דמלכותא נובע מבעלות המלך על הקרקע באופן שונה; ביבמות בדין גויים שנמכרו ע"י המלך מפני שלא שילמו מס, שדינם כעבדים שצריכים להשתחרר בשטר, **יש תוספת ביאור בדברי הרשב"א**¹⁵: "דעל דעת כן הן באים לדור בארצו וכאלו לקחם במלחמה שיש לו בהן קנין גוף דכתיב וישב ממנו שבי...".

כלומר, המלך מתנה שבשביל לגור בארצו האזרח צריך לקבל עליו להיות כקניין המלך, כן נראה מדברי הרמב"ם¹⁶: "...שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים".

¹⁰ נדרים כח ע"א.

¹¹ שו"ת מהר"ח אור זרוע סימן קי.

¹² נדרים שם.

¹³ נדרים פרק ג.

¹⁴ חו"מ שסט ח.

¹⁵ יבמות מו ע"א.

¹⁶ הלכות גזלה ואבדה פ"ה, הי"ח.

אומנם ברמב"ם לא משמע שקבלת הציבור נובעת מהכרח וכן מדברי הרשב"ם שכתב¹⁷:
"שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו". הרשב"ם וכן הרמב"ם
לא אומרים טעם לקבלה זו, ונראה שלדברי הרשב"ם הסיבה היא מפני שבני המדינה
חפצים במדינה מתוקנת, ולכן מקבלים את המלך וחוקיו.

מצוות דינים לבני נח

על המשנה¹⁸ "ו...וכל השטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים, אע"פ שחותמיהן
עובדי כוכבים כשירין חוץ מגיטי נשים..." אומר רש"י, שהשטרות כשרים בגלל דינא
דמלכותא, ואף שבגיטי נשים ועבדים השטרות אינם כשרים, ההבדל הוא "הואיל ולא
שייכי בתורת גיטין וקידושין, אבל על הדינין נצטוו בני נח...". הרי שלשיטת רש"י תוקף
השטר נובע משייכות הגוי לדינים, ואם כן, דינא דמלכותא בא מכח מצוות דינין שנצטוו
בה בני נח. כך כתב גם 'אבן האזל' לגבי דינא דמלכותא: "והוי בכלל בני נח מצווין על
הדינים..."¹⁹ וכן נראה בדעת הנימו"י שהובא לעיל מהניגוד בין גויים היכולים לחוקק
לעומת ישראל הדנים ע"פ דין תורה, שסבר שהמקור לדינא דמלכותא הוא מצוות דינים
לבני נח.

סמכות מיוחדת למלכות

החתם סופר כתב שמקור דד"ד של שמואל הוא דבריו במסכת שבועות²⁰:

"...דאמר שמואל: מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר:
'כרמי שלי לפני האלף לך שלמה' למלכותא דרקיעא, 'ומאתים לנוטרים את פרוי'
למלכותא דארעא..."

והוסיף²¹:

"והנה הא דפשיטא לשמואל דינא דמלכותא דינא, נ"ל שרשו בנוי אהא דשמואל
שבועות לה ע"ב, ומאתים לנוטרים את פרוי ע"ש, דלאו דווקא קטלא, אלא
לרבנותא נקיטא אפי' אי צריך למקטל כגון למלחמותיו, כמ"ש תוס' שם כיון דצורך
נטירת הכרם הוא היינו תיקון המדינה שפיר דמי, כש"כ ממונס אפי' בשעת שלום

¹⁷ בבא בתרא נד ע"ב.

¹⁸ גיטין ט ע"א.

¹⁹ הלכות נזקי ממון פ"ח ה"ה.

²⁰ שבועות לה ע"ב.

²¹ שו"ת חת"ס ח"ה סי' מד.

לצורך הנהגה שפיר דמי והא דחד משיתא דהיינו חומש מלבר מאתים מאלף בנוי על חק יוסף החמישית לפרעה וארבע הידות ליושבי הארץ כנלע"ד דליכא מידי דלא רמיזא באוריתא".

לדבריו, כמו שיש חוקים למלכות שמים, כך ישנם חוקים מיוחדים למלכות בארץ, ומדברי שמואל שמלכות שהורגת שישית עולם אינה נענשת, אומר החת"ם שהוא הדין לממון, וזהו ד"ד שאומר שמואל בשאר מקומות בש"ס (צריך עיון מה הדין אם המלכות רוצה יותר מחמישית, שכן לא מפורש שד"ד הוא עד חמישית, ושמה הכוונה מכלל רכוש בני המלכות ולא מכל יחיד או שחמישית נאמר דווקא בנפשות).

סיכום שיטות הראשונים

יש שחיברו בין משפט המלוכה של ישראל לבין דינא דמלכותא דינא (כך נראה מהמב"ט, המגדל עוז והרדב"ז), הטעם לדינא דמלכותא קיבל שלושה הסברים:

א. קבלת העם -

לר' אליעזר ממיץ מהכרח בגלל בעלות המלך על הקרקע.

לרמב"ם מפני שההסכמה למלך הינה הסכמה להיות כעבדים המחויבים לחוקיו. לרשב"ם מרצון העם.

ב. מצוות דינים לבני נח (רש"י, אבן האזל).

ג. סמכות מיוחדת שניתנה משמים למלכות (חת"ס).

היקף דינא דמלכותא

ישנן הגבלות בהיקף תוקף דינא דמלכותא במספר דינים, ונחלקו בהן הראשונים.

א. בדין שאינו שווה לכל בני המלכות

על המשנה המתירה לנדור לשווא ע"מ להעלים מהמכס מדין נדרי אונסים (שהנדר לא חל מפני שנדר מחמת האונס) שואלת הגמ'²²: "והאמר שמואל: דינא דמלכותא דינא!" והרי

²² נדרים כח ע"א.

שאינן זה נדרי אונסים, מפני שהמוכס לוקח בדין, ומתרצת הגמ': "אמר רב חיננא א"ר כהנא אמר שמואל: במוכס שאין לו קצבה..."

נחלקו הראשונים בטעם הדבר.

האגודה²³ מביא את טענת ר"י: "מכאן ראייה כל שהמלך משנה, אינו דינא דמלכותא, אלא אם כן קצב דין שווה לכל" וכן סוברים הר"ן והרשב"א ומדקדקים זאת מהמילה 'דינא': "ושלא כדין הוא עושה ודינא דמלכותא דינא אבל גזילה דמלכותא לאו דינא" וכן כתב המאירי²⁴. ב'אור זרוע'²⁵ מובא בשם רבי אליעזר ממיץ חיזוק לסברא זו מדין סיקריקון ביהודה, שאף שגזל הסיקריקון קרקעות בהסכמת המלכות לא עברו הקרקעות לרשותו.

לעומת זאת, תוספות מביא טעם שונה מדוע אין דינא דמלכותא במוכס שאין לו קצבה²⁶: "ואם תאמר מכל מקום דינא דמלכותא הוא, וי"ל כיון שאין דרך המוכסין כך, אין זה דינא אלא גזילה של מוכס עצמו" וכעין זה הביא הרא"ש: "אי נמי כיון שאין לו קצבה מרבה ליקח יותר ממה שהמלך חפץ הלכך כולו גזל" וכן מובא בנמו"י: "וי"מ שמנהו המלך בלא קצבה אלא שיטול המכס הראוי וזה תובע יותר מן הראוי"²⁷ והרי שאם הטעם שלא אומרים דינא דמלכותא דינא במוכס שאין לו קצבה הוא מפני שאינו עושה את רצון המלך, אין ללמוד מכאן שדינא דמלכותא צריך להיות דווקא דין הקצוב בשווה לכל בני המלכות.

שני ההסברים הנ"ל במוכס שאין לו קצבה, מובאים גם בר"ן ובשיטה מקובצת. אם כן, מצינו מחלוקת ראשונים בתקפו של דינא דמלכותא שאינו קצוץ בשווה לכל בני המלכות.

ב. בדין שאינו מענייני המלכות או להנאת המלך

על המשנה בגיטין העוסקת בשטרי גויים שהבאנו לעיל, שואלת הגמ' איך אפשר לתת מתנה ע"י הקנאה בשטר שנחתם בערכאות גויים, וכביכול אינו שווה כלום: "...אלא מתנה במאי קא קני? לאו בהאי שטרא, והאי שטרא חספא בעלמא הוא!" ומתרצת: "אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. ואב"א, תני: חוץ מכגיטי נשים", כלומר שטרות שאינם

²³ נדרים פרק ג סימן יא.

²⁴ ז"ל: "כבר ביארנו בהרבה מקומות שלא נאמר דינא דמלכותא דינא אלא בדבר שהמלך עושה חק קבוע דרך כלל ולא שיחדש דבר לאיזה יחיד בפרט".

²⁵ ח"ג פסקי ב"ק סי' תמוז.

²⁶ ד"ה 'במוכס שאין לו קצבה'.

²⁷ י ע"א בדפי הרי"ף.

ראייה בעלמא אלא יוצרים חלות דינית, כגיטין ומתנות, אכן אינם בעלי תוקף בערכאות של גויים.

ע"פ שני התירוצים נחלקו הראשונים בתוקף של דינא דמלכותא בענייני בין אדם לחברו.

הר"ן כתב: "...יש מי שפירש דנדין מלישנא קמא משום דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא בדברים שהם להנאת המלך... אבל מידי דלא שייך ביה מלכא לא אמרינן דינא דמלכותא דינא ומש"ה נדין הכא מלישנא קמא ואמרינן ואיבעית אימא תני חוץ מכגיטי נשים..." וכן כתב בספר התרומות²⁸ וכתב המגיד משנה²⁹ שזו דעת רוב הגאונים והרמב"ם.

ספר התרומות מוסיף ומביא ראיה לדברים מסוגיה אחרת: "גופא, אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברינן עלייהו."³⁰ ומעיר על כך:

"ואני קבלתי מרבתי שקבלו מדעת הצרפתים שלא נאמר דינא דמלכותא דינא כי אם בדברים שהם עסקי המלך... וראיה לדבר הא דגרסינן בפרק הגוזל אמר שמואל דינא דמלכותא דינא, אמר רבא תדע דקטלי דיקלי דאינשי וגשרי גשרי ועברינן עלייהו דינא... אלמא שעיקר דינא דמלכותא לא נאמר אלא בענייני הדרכים שהן של מלך אבל עסקי ישראל עם חבירו ישראל אין לנו לדון ביניהם דיני המלכות..."

לעומתם ישנם ראשונים המוכיחים מסוגייתנו ומסוגיות נוספות שד"ד חל אף בדברים שאינם מענייני המלכות או להנאת למלך.

הביא המרדכי³¹ שר"י בר פרץ למד שד"ד קיים בדיני משכון אף שאינו מענייני המלכות, מכך שסבר כשמואל בסוגייתנו:

"פסק ה"ר יצחק בר פרץ שישראל המלוה לישראל חבירו על המשכון אין המלוה זקוק לשומרו יותר משנה מלמוכרו ולגבות הלואתו כדינא דמלכותא... והביא ראיה מפרק קמא דגיטין מכל השטרות העולין בערכאות של כותים כו' דפסק בגמרא דדינא דמלכותא דינא כשמואל".

²⁸ שער מו ח, ה.

²⁹ מלווה ולווה פכ"ז ה"א.

³⁰ ב"ק קיג ע"ב.

³¹ ב"ק פ"י.

הר"ן הוכיח זאת מסוגיה אחרת³² :

"בפ' חזקת הבתים [דף נה ע"א] אמר רבה הני תלת מיילי אשתעי לי עוקבא בר נחמיה משמיה (דרבא) [דשמואל] דינא דמלכותא דינא אריסא דפרסאי ארבעין שנין והכא ליכא הנאה ותועלת בכך למלך אלא ודאי כי אמרינן הכא ואיבעית אימא לא פליגא אלישנא קמא אלא ה"ק מתניי אפילו בליכא הורמנא דמלכא [אערכאות, אלא אינהו קיימי מנפשיהו, אפ"ה קתני מתניתין דכשרין] ותני חוץ מכגיטי נשים והוא הדין לשטר מתנה דדמי להו שבשניהם הדבר מתקיים בשטר בלבד, ומיהו היכא דאיכא הורמנא דמלכא כל השטרות העולות בנוטירין בערכאות שלהם כשרין ואפילו שטרי מתנה".

בהמשך דוחה הר"ן קושיה אפשרית מסוגיה זו: "ודאמרינן נמי בפ' חזקת הבתים דמלכא אמר לא ליקני איניש ארעא אלא באגרתא בכה"ג נמי איכא לאוקומי כדי שיקיים השטר ויקח את חוקו" כלומר, אין זה עניין פרטי אלא עניינו של המלך כיוון שכך יתקיימו השטרות ויוכל לגבות מס (על המשנה בגיטין לא ניתן לטעון כך, משום ש שאין המלך מתנגד שיקנו בקניינים גרועים).

הרשב"א³³ הביא אפשרות שדד"ד יחול אף בדינים שאינם לתועלת המלך :

"וכן אינו דין אלא במה שיש לו למלך תועלת... וא"נ במה שישראל עושה עם ישראל חבירו מדעת עצמו כאותה שאמרו בפ"ק דגיטין גבי מתניי דכל השטרות העולות בערכאות שלהן כשרים חוץ מגיטי נשים דאקשי' קא פסיק ותני כל השטרות ואפי' שטרי מתנה, במאי קני בהאי שטרא חספא בעלמא הוא ופרקי' תני חוץ מגיטי נשים. ואיכא דאמרי משום דינא דמלכותא דינא, כלומר אף על פי שמצד דיני המלך אינו מועיל כיון שבמתנה אין בו תועלת למלך, כיון שזה מדעתו עשה מתנתו בערכאות, הרי קבל עליו לילך בזה בדיני המלכות שאמר שכל שטר שיעלה בערכאות שיועיל ויקנה. ובדבר שבממון יכול לשעבד עצמו וליתן משלו שלא מן הדין כמ"ש מתנה ש"ח להיות כשואל וכענין ערב דמשתעבד אף על גב דהוי אסמכתא".

(ע"פ זה נראה לענ"ד להבין דברי השו"ע³⁴ בדין בעל חוב שקדם בעל חוב מוקדם ממנו מדד"ד, שאם נהגו כדינא דמלכותא הזה כאילו הציבור קיבל על עצמו את הדין אף שאינו להנאת המלך וכן בעוד מקומות בפוסקים שתלו דד"ד במנהג).

³² גיטין ד ע"א מדפי הרי"ף.

³³ שו"ת הרשב"א ח"ו סי' רנד.

³⁴ חו"מ קד, ב.

ג. בדברים שאינם תלויים בקרקע

השיטה מקובצת בסוגיה בנדרים, מביא שד"ד נוהג דווקא בעניינים הקשורים לקרקע מכוח בעלות המלך על הקרקע כדלעיל:

"ולרבינו הקדוש נראה דלא אמרי דיניה דינא אלא בקרקעות, ובמשפטים שהוא תולה בקרקעות כמו מכס שלא יעבור אדם בארצו אלא אם כן יתן מכס". הוא מביא ראיה לדבריו, שכן בחלק מד"ד שהובאו בגמ' מדובר בעניינים הקשורים לקרקע (הקשה הר"ן לעיל על מ"ד שד"ד נוהג דווקא בענייני המלכות מחזקת פרסיים בארבעים שנה, ולפי שיטה זו אתי שפיר שכן זה מדיני הקרקע) ומוסיף השטמ"ק שאין להקשות ממס גולגולת שאינו מוטל על הקרקע, שבהטלתו קובע המלך שלא יהא אדם בארצו אם לא יתן כד.

ד. דינא דמלכותא במלכות ישראל

הנמו"י³⁵ סובר כדעת רב המובאת בסוגיה שבראש המאמר, שמשפט המלוכה לא נפסק להלכה ולכן אין דינא דמלכותא בישראל:

"והסכימו רוב המפרשים ז"ל דדוקא במלכי אומות העולם... ומלכי ישראל אין דנין דין אלא על פי התורה דקי"ל במס' סנהד' [דף כ ב] כל הכתוב בפרשת המלך בספר שמואל מלך אסור בו ולא אמרה תורה אלא ליראם ולבהלם שלא ישאלו להם מלך, והיינו טעמא דדיניה דינא שהארץ שלו היא ואינו רשאי שיעמוד בארצו אלא במצותו... ומלכי ישראל אין דיניהם דין לפי שארץ ישראל הונח לה לכל אחד ואחד מישראל ואינה של מלך...".

וכן אומר הר"ן:

"וכתבו בתוספות דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ אבל במלכי ישראל לא לפי שא"י כל ישראל שותפין בה".

יש להקשות על הנימו"י שהלכה כשמואל בדיני, וכן הלכה כרבי יוסי שנימוקו עמו. לעומתו, פסק הרמב"ם כשמואל³⁶: "...שכל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו", וכן כתב המאירי בנדרים:

"ודבר זה אין בו חלוק בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם שהרי אף במלכי ישראל פסקנו בשני של סנהדרין שכל האמור בפרשת מלך על יד שמואל הנביא מלך מותר בו ובתוספות כתבו שלא נאמר כן אלא במלכי אומות העולם אבל מלכי

³⁵ על הסוגיה בנדרים.

³⁶ הלכות מלכים ומלחמות פ"ד ה"א.

ישראל אין ידם תקפה לחדש בדינין כלום, והביאם לכך דעת האומר שכל האמור בפרשת מלך אף הוא אסור בו ולא נאמר אלא ליראם ולבהלם, ואם כן תפוק ליי משום דדינא דמלכותא דינא, ואין צורך בכך שהרי פסקנו כל שבפרשת מלך מלך מותר בו".

אפשר שגם למ"ד שיש תוקף לדין המלך במלכות ישראל, הוא יחול מצד משפט המלוכה ולא מצד דינא דמלכותא כמו שמשמע מהרשב"א בתשובותיו³⁷ שהובאו לעיל.

ה. בגזרה חדשה שחידש המלך

כתב הרמב"ן³⁸:

"אלא שנראין הדברים דכי אמרינן דינא דמלכותא דינא כגון הדינין הידועין למלך בכל מלכותו, שהוא וכל המלכים אשר היו לפניו הנהיגו הדברים והם כתובים בדברי הימים ובחוקי המלכים, אבל מה שהמלך עושה לפי שעה או חוק חדש שהוא עושה לקנוס העם במה שלא נהגו בימי האבות, חמסנותא דמלכא הוא ואין אנו דנין באותו הדין...".

הרי שהרמב"ן אומר שדינא דמלכותא ניתן למלכות בכללה, ואין המלך רשאי לחוקק גזרות חדשות כפי דעתו, וכן כתב הרשב"א³⁹:

"וכך ראיתי שאין הדברים אמורים אלא במה שהוא נעשה בדיני המלכות שכל עם ועם יש לו חקים ידועים בדיני המלכות ודינא דמלכותא אמרו דינא דמלכא לא אמרו וכל מה שאינו מחקי המלוכה אעפ"י שיאמר עכשיו המלך כן אינו דין וכן הסכימו הראשונים ז"ל...".

אמנם, יש מרבתינו שחלקו על חילוק זה; כתב ספר התרומות⁴⁰:

"...ואף על פי שהמלך חדש מחדש הגזרה ההיא, הואיל וצוה להתנהג בה בכל מלכותו או בכל אותה העיר אף על פי שאין חוקי המלכות מקובלים מתחלה בכך דינו דין ואף על פי שגזרתו מחדש".

וכן באבקת רוכל⁴¹ בשם הנימו"י⁴²:

³⁷ שו"ת הרשב"א ח"ב קלד.

³⁸ ב"ב נה ע"א.

³⁹ שו"ת הרשב"א ח"ו סי' רנד.

⁴⁰ שער מו חלק ח אות ה.

⁴¹ סי' ו.

⁴² לא מצאתי בנימו"י שלפנינו.

”שצריך שיהיה אותו החוק כללי לכל בני המלכות ואע”פ שהיה חק חדש לבד שיהיה כללי ולא פרטי אמרינן דינא דמלכותא דינא. וזהו דעת גדולי הפוסקים ורובם לא כהרמב”ן ז”ל והרמ”ה ז”ל שכתבו שאם בא מלך לעשות דין חדש אע”פ שחקק אותו לכל אם לא היה כן מחוקי המלכים הראשוני לאו דינא דינא והיינו דנקט דינא דמלכותא ולא נקט דינא דמלכא ע”כ”.

ו. בענייני משפט

הרשב”א בתשובותיו⁴³ דן בחתן שמתה אשתו זמן לא רב אחרי החתונה רח”ל, וחמיו טוען שאף שמדין תורה החתן יורש את אשתו, במקרה זה יש לנהוג כדינא דמלכותא:

”...ואומר אני שכל הסומך בזה לומר שמותר משום דינא דמלכותא טועה וגזלן הוא וגזלה ישיב... ואם נאמר כן בטלה ירושת בנו הבכור דכל הנחלות, ותיירש הבת עם הבנים. ובכלל עוקר כל דיני התורה השלמה, ומה לנו לספרי הקודש המקודשים שחברו לנו רבי ואחריו רבינא ורב אשי, ילמדו את בניהם דיני הגויים, ויבנו להם במות טלואות בבית מדרסי הגויים, חלילה לא תהיה כזאת בישראל ח”ו שמא תחגור התורה עליה שק” ומביא הרשב”א הסבר לדבריו: ”ובמ”ש דינא דמלכותא דינא יגתתי הרבה שאמרתי אפשר דשמואל אמר כן כשהמלך רוצה שידינו בארצו חכמי הגויים (וע”ז) [וע”פ] הספרים שנתחברו להם... וכך ראיתי שאין הדברים אמורים אלא במה שהוא נעשה בדיני המלכות, שכל עם ועם יש לו חקים ידועים בדיני המלכות, ודינא דמלכותא אמרו דינא דמלכא לא אמרו, וכל מה שאינו מחקי המלוכה אעפ”י שיאמר עכשיו המלך כן, אינו דין וכן הסכימו הראשונים ז”ל” וכן כתב במקום אחר⁴⁴: ”כמו שאנו יש לנו משפטי מלוכה כמו שאמר להם שמואל לישראל דמלך מותר בו כך בשאר האומות דינין ידועים יש למלכים ובהם אמרו דדיניהם דין, אבל דינין שדנין בערכאות אין אלו ממשפטי המלוכה אלא הערכאות דנין לעצמן כמו שימצאו בספרי הדיינין שאם אין אתה אומר כן בטלת חס ושלום דיני ישראל...”.

נמצא שלדעת הרשב”א ישנם משפטי מלוכה קבועים ובהם אמרו דד”ד, ואין חוק ערכאות המשפט בכלל משפטי המלוכה.

⁴³ שו”ת הרשב”א שם.

⁴⁴ שו”ת הרשב”א ח”ג סי’ קט.

ז. בדין שסותר דין תורה מפורש

כתב הרמ"א⁴⁵: "ויש חולקין וסבירא להו דאמרינן בכל דבר דינא דמלכותא דינא (מרדכי שם בשם התוס' ות"ה ס"י ש"ט), ולכן המלוה על המשכון יכול למכרו אחר שנה, הואיל וכן דינא דמלכותא (שם בשם ר"י בר פרץ); וכן הוא עיקר" וכן כתב הרמ"א על דברי השו"ע⁴⁶ שהמציל מהארי והדוב וזוטו של ים ושלוליתו של נהר, הרי אלו שלו: "מ"מ טוב וישר להחזיר, כמו שנתבאר סעיף ה'. ואף על גב דמדינא אין חייבין להחזיר באבידות אלו, אם גזר המלך או ב"ד חייב להחזיר מכח דינא דמלכותא או הפקר ב"ד הפקר".

ממקורות אלו נראה שלדעתו דינא דמלכות דינא קיים גם בעניינים שבין אדם לחברו. לעומת זאת כתב⁴⁷:

"הנושא אשה במקום שדנין בדיני עובדי כוכבים, ומתה אשתו, לא יוכל אבי אשתו או שאר יורשיה לומר: כל הנושא אשה על דעת המנהג הוא נושא, ונדון הדבר בדיני עובדי כוכבים, דאם מתה לא יורשה בעלה או כדומה לזה, וליכא בזה משום דינא דמלכותא (ב"י בסימן כ"ו בשם תשובת הרשב"א), דלא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך או שהוא לתקנת בני המדינה, אבל לא שידונו בדיני עובדי כוכבים, דאם כן בטלו כל דיני ישראל".

כאן נראה שהרמ"א הכריע כדעת הרשב"א שבענייני משפט שבין אדם לחברו אין לנו אלא דיני ישראל, ולא שייך בכגון זה דינא דמלכותא דינא.

ישוב לסתירה זו כתב הש"ך⁴⁸:

"...ונלפע"ד דהיינו משום דאין מפורש אצלינו שלא יוכל למכרו אחר שנה בלא תביעה, ואדרבה לכאורה נראה מש"ס דילן פרק איזהו נשך [ס"ח ע"א] להפך, דאמרינן סתם משכונא שתא אפילו בקרקע וכל שכן במטלטלין, ואם כן אין המלוה זקוק לשומרו יותר משנה, והלכך פסק דאזלינן בזה בתר דינא דמלכותא, כיון שאין הדין מפורש אצלינו, וכמו שכתבתי לעיל ס"ק ל"ו בשם הראב"ד... דהכי קאמר, דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך או שהוא לתקנת בני המדינה מה שאין הדין מפורש אצלינו, אבל לא שידונו בדיני גוים נגד תורתנו כו'. וכן תיקן וביאר בעיר שושן להדיא לקמן סוף סימן שס"ט וז"ל, לא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש לו הנאה למלך או שהוא לתיקון בני מדינתו בענייני משא ומתן שביניהם, אבל שאר דינים דיני תורה המפורסמים בינינו, כגון שהם מכשירים עד אחד ואפילו הוא קרוב או פסול, וכיוצא בדברים

⁴⁵ חו"מ שסט, ח.

⁴⁶ שם רנט, ז.

⁴⁷ חו"מ שסט, יא.

⁴⁸ חו"מ עג ס"ק לט.

אלו דינים פרטיים שבין ישראל לחבירו, פשיטא שלא נדין בהם כמותם, דאלי"כ בטלו ח"ו כל דיני תורה מישראל..."

כלומר, מסביר הש"ך שדד"ד חל לדעת הרמ"א בכל מקום בו אינו סותר דין תורה מפורש.

סיכום

ישנן מספר שיטות בשורש ההלכה 'דינא דמלכותא דינא' ומתוך כך גם בחלוקתה במספר מצבים:

במלכות ישראל - יש שטענו שלא חל דד"ד שכן אין הקרקע בא"י שייכת למלך, וכן מפני שסברו כרב שמשפט המלוכה אינו להלכה. החולקים סוברים שמשפט המלוכה להלכה (הלכה כשמואל בדיני) ודד"ד אינו נובע מבעלות המלך על הקרקע.

בדין שאינו שווה לכל בני המלכות - יש שטענו שלא חל דד"ד ע"פ הגמ' במוכס שאין לו קצבה שאין דינו דין, ושאין זה דינא דמלכותא אלא גזלנותא דמלכא, וכנראה מגוול קרקעות בהסכמת המלכות (סיקריקון) שאין בו דד"ד. החולקים סוברים שמוכס שאין לו קצבה אין דינו דין כי אינו עושה בשליחות המלך.

בדברים שאינם תלויים בקרקע - יש שטענו שלא חל כנ"ל שתוקף דין המלך נובע מבעלות המלך על קרקעות המדינה.

דין שאינו מענייני המלכות או בדברים שאינם לתועלת המלך - יש שטענו שלא חל ע"פ השיטה בגמ' על שטרי גויים הגורסת ששטרות מתנה (היוצרים חלות) אינם תופסים מד"ד. החולקים סוברים כתירוץ הראשון בגמ' שדד"ד גם בשטרי מתנה, וכן ישנן דוג' נוספות בגמ'.

בגזרה חדשה שחידש המלך - יש שטענו שדד"ד לא חל ע"פ דקדוק במילה 'מלכותא' ולא 'המלך'.

בענייני המשפט - יש שטענו שדד"ד לא חל שאם כן בטלו כל דיני התורה, וכן לפי הסברא לעיל שדינא דמלכותא דווקא בדיני המלוכה (ולא המלך) ואין דיני המשפט כלולים בהם. יש שטענו שדינא דמלכותא אינו דינא, דווקא כאשר הוא סותר דין תורה מפורש.